

Durdík, Tomáš; Bolina, Pavel

Hrady pražského biskupství (arcibiskupství)

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 291-306

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140201>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

VÝZKUM OPEVNĚNÝCH SÍDEL

Hrady pražského biskupství (arcibiskupství)

TOMÁŠ DURDÍK – PAVEL BOLINA

Srovnáme-li vysoké postavení, pražských biskupů (arcibiskupů), které jim náleželo v hierarchii feudální společnosti českého středověkého státu, s pozorností, kterou dosavadní bádání věnovalo jejich hradům (poslední shrnutí Durdík–Bolina v tisku a), pak je nutno konstatovat, že hrady pražských biskupů představují jednu z nejméně systematicky probádaných kapitol vývoje české hradní architektury. Jako biskupské hrady přitom chápeme objekty, které náležely pražskému biskupství (arcibiskupství) jako instituci. V rámci tohoto příspěvku proto ponecháváme stranou soukromá sídla jednotlivých biskupů (arcibiskupů) na rodových statcích.

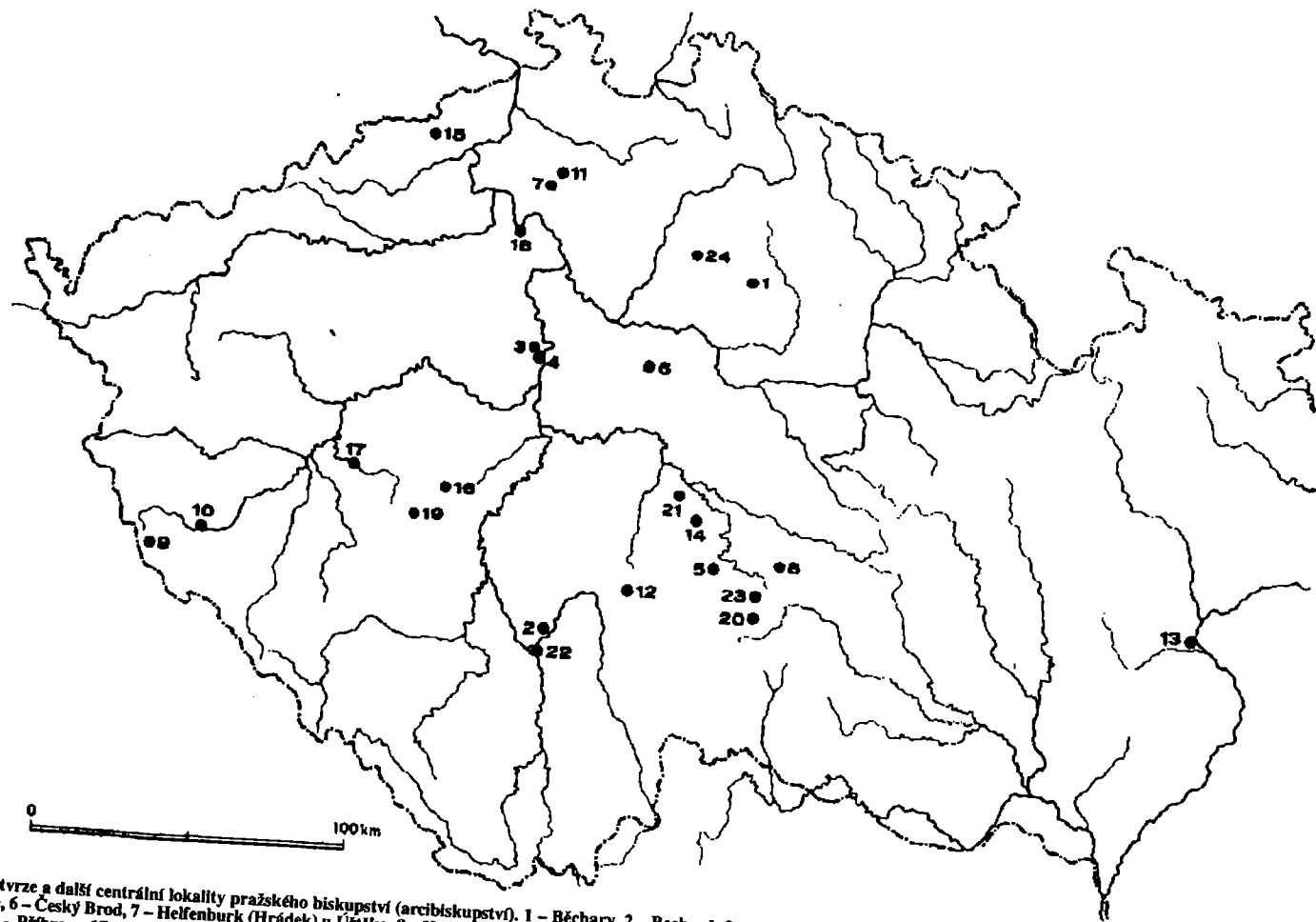
Bezesporu nejstarší sídlo, doložené již k roku 935 (Tomek I 1892, 20 cit. Vita Adalberti 589) měli pražští biskupové na Pražském hradě (např. Boháčová–Frolík–Chotěbor–Žegklitz 1986). Šlo o výstavný objekt, který představoval špičkový projev soudobé architektury a který však nebyl oproti ostatní ploše Pražského hradu nikterak opevněn a představoval tak jednu z komponent jeho vnitřní zástavby.

Výstavba druhého pražského sídla, Biskupského dvora na Malé Straně (Durdík–Bolina v tisku b), patrně souvisí s emancipačními snahami biskupa o vymanění z přímého vlivu zeměpanské moci. K poznání stavební podoby tohoto sídla, poprvé připomínaného k roku 1249, kromě historických zpráv (přehled Durdík–Bolina v tisku b) a dochovaných zbytků (shrnutí poznatků ze stavebně historických průzkumů SÚRPMO viz Hlavsa–Vančura 1983) přispívají zjištění učiněná při výstavbě dnešní budovy Ministerstva financí v části areálu (Čarek 1947) a výsledky archeologického výzkumu L. Hrdličky ve Vojanových sadech.

Oporou pro alespoň rámcové datování vzniku Biskupského dvora je jeho situování do bezprostřední blízkosti levobřežního ukončení Juditina mostu, zajištěného na protilehlé straně opevněnou johanitskou komendou z let 1165–1182 (Richter 1932; Čarek 1947; Durdík 1994a). Protože je nanejvýše pravděpodobné, že oba církevní okrsky souvisejí s komunikační osou vzniklou stavbou Juditina mostu, lze předpokládat vznik Biskupského dvora ve druhé polovině 12. století (k problematice rekonstrukce stavební podoby románského Biskupského dvora podrobněji Durdík–Bolina v tisku b).

Jeho hlavním objektem byla obdélná románská obdélná budova z kvádrfkového zdiva, orientovaná ve směru východ – západ o rozměrech 15×7 metrů, z větší části situovaná pod dnešním objektem Ministerstva financí (obr. 2). O další zástavbě kromě nedávno zjištěného fragmentu zdi kolmé na západní obvodovou hradbu (Varhansk–Zavřel 1994) nevíme prakticky nic. Pouze archeologický výzkum L. Hrdličky severně od paláce zachytil část zemnice s plentou pečlivě provedenou z kvádrfkového zdiva, kterou lze datovat snad ještě do 12. století.

Z románského obvodového opevnění je známa západní hradba, jižně od paláce doposud zachovaná v úseku mezi domy č. p. 58 a 59 a severně od paláce zjištěná již J. Čarkem a ověřená výzkumem L. Hrdličky. Tento zkoumaný úsek měl západní průčelí vyzděno kvádrfkovou technikou, jižní pak z lomového zdiva. Hlavní vstup do areálu Biskupského dvora byl nepochybně od provopočátku od západu, kde jeho osu respektovala i věžová vstupní brána rozšíření biskupa Jana z Dražic z počátku 14. století. Menší branka mohla být, jak napovídá i vedení západní hradby, i při zaniklé severní mostní věži.

Obr. 1. Hrad, tvrz a další centrální lokality pražského biskupství (arcibiskupství). 1 – Běchary, 2 – Bechyně, 3 – Biskupský dům na Pražském hradě, 4 – Biskupský dvůr na Malé Straně, 5 – Červená Řečice, 6 – Český Brod, 7 – Helfenburk (Hrádek) u Ústěka, 8 – Herálec, 9 – Starý Herštejn, 10 – Horšovský Týn, 11 – Hřidelík, 12 – Chýnov, 13 – Kojetín, 14 – Křivsoudov, 15 – Kyšperk (Supí Hora), 16 – Píbram, 17 – Rokycany, 18 – Roudnice, 19 – Rožmítal pod Třemšínem, 20 – Rychnov, 21 – Trhový Štěpánov, 22 – Týn nad Vítavou, 23 – Výskytná, 24 – Žerčíněves. Kresba M. Černá.

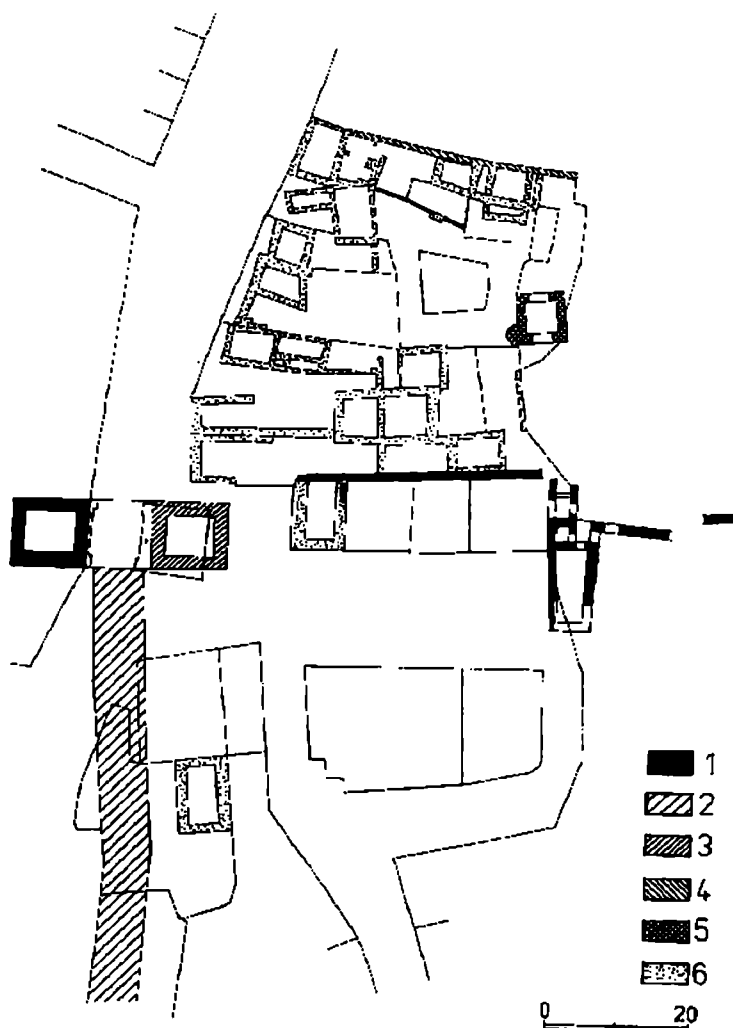

Obr. 2. Biskupský dvůr na Malé Straně. Zbytky románského paláce odkryté při stavbě Ministerstva financí. Repro H. Toušková.

Románský Biskupský dvůr na Malé straně byl tedy nejspíše dvojdílným, víceméně čtyřúhelným, minimálně zděnou hradbou opevněným objektem s dominantním zděným palácem a významnějším jižním nádvořím s další zástavbou a kaplí neznámého stáří i polohy, poprvé připomínanou až roku 1273 (obr. 3). Přestože byl nepochybně komfortní residencí, disposičně příliš nevykikal nad úroveň nejkvalitnějších románských domů a dvorců na Starém městě.

Nejvýznamnějším mimopražským biskupským sídlem 12. století byla Roudnice (přehled literatury Durdík–Bolina v tisku a; Durdík v tisku c). Rozloha bývalého Roudnického hradu se přibližně kryje s prostorem dnešního, mírně rozsáhlejšího zámku, jak dokládá dochované románské torso pod jeho severozápadním nárožím. Hrad se severní stranou opíral o skalnatou hranu labské terasy, od západu jej chránila přirozená rokle a ze zbývajících dvou stran byly vyhloubeny příkopy, z nichž je dnes patrné především severní vyústění východního. Vzhledem k rasantní barokní přestavbě má pro hodnocení původní podoby hradu v Roudnici mimořádný význam dochovaný půdorys severního křídla z konce 16. století, pořízený za Viléma z Rožmberka, který hrad vyženil roku 1587 s Polyxenou z Pernštejna (Dvořák–Matějka 1907, 3) a plánová dokumentace barokní přestavby Francesca Carratiho z počátku 2. poloviny 17. století (ibid, 8–9; obr. 4). Tento stavitel našťastí zachoval část nejhodnotnějšího objektu hradu. Tato v nároží románského hradu situovaná obdélná stavba měla minimálně obě západní nároží i průběh nejméně tří stran zpevněn věžicemi tříčtvrtěokrouhlého a polookrouhlého půdorysu (celkem doloženo minimálně 7 věžic). V dochované cca 30 m dlouhé a 14,5 m široké části byl nad valeně sklenutým sklepem umístěn velký dvoulodní sál, zaklenutý deseti poli křížových kleneb na střední sloupky. Součástí paláce byla i drobná kaple s půlkruhovou apsidou v hmotě jedné z věžic. Díky dochovaným plánům z 16. století víme, že palác pokračoval dále a byl zakončen mohutnou okrouhlou nejspíše obytnou věží.

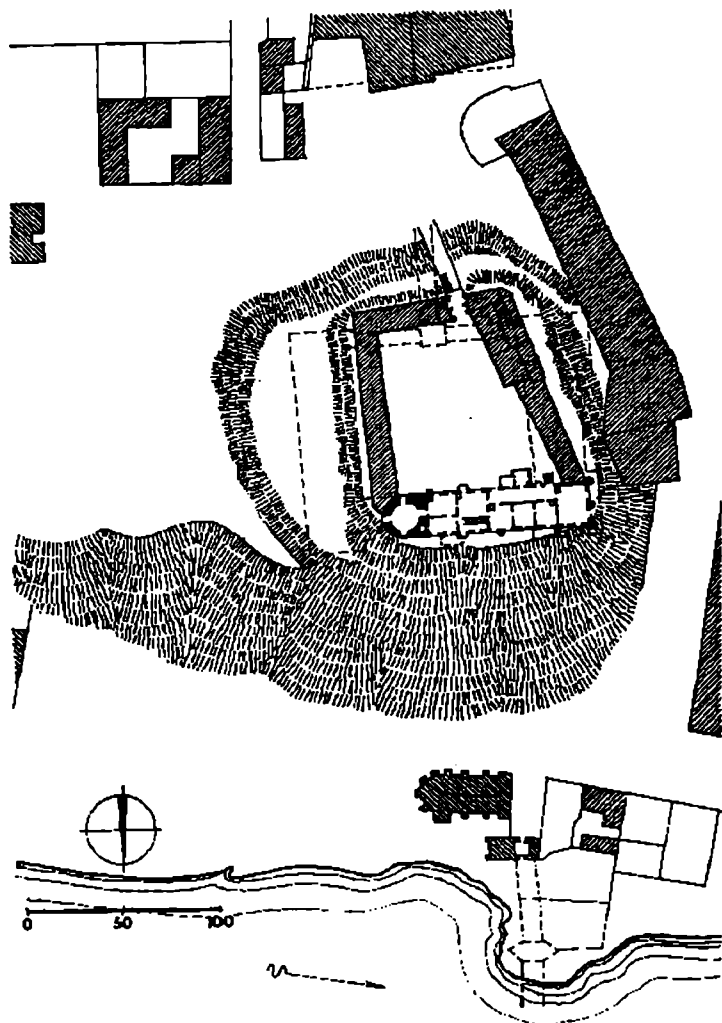
Datování celé stavby, důsledně provedené z kvádříkového zdiva do 80. let 12. století umožňuje i střídání oblych a polygonálních pilířů nesoucích klenbu, která má obdobu

Obr. 3. Biskupský dvůr na Malé Straně. Soukres doposud zjištěných středověkých konstrukcí v areálu. 1 – románské zdivo (biskupský dvůr a dochovaná jižní věž Juditina mostu), 2 – průběh mostovky Juditina mostu, 3 – předpokládaný rozsah zaniklé severní věže Juditina mostu, 4 – průběh hradby Manšho města pražského, 5 – věžová brána z přestavby Jana IV. z Dražic, 6 – stavebně historickým průzkumem zjištěná gotická zdiva bez rozlišení stáří. Kresba T. Durdík.

v románské basilice Panny Marie v již zmíněné malostranské johanitské komendě (Menclová 1976, 79–82). Funkční interpretace dochovaného torosa se doposud velmi různila. V zásadě se hovořilo buď o samostatném donjonu (např. Herout 1975, 81), či volně stojící sálové stavbě – falci (Menclová 1972, 79–82) nebo o paláci jako části původní rozsáhlejší hradní dispozice (např. Merhautová 1971, 302–303; Durdík 1995, 249–250; Durdík–Bolína v tisku a). Tato poslední alternativa se jeví nejpavděpodobnější. Mimo jiné pro ni svědčí i skutečnost, že na straně odvrácené od řeky, a tudíž v případě samostatné existence objektu nejvíce ohrožené se na rozdíl od severní strany nevyskytovaly mezilehlé věžice. Také celková konfigurace v rámci zjištěné rozlohy hradu nasvědčuje, že se jedná o palác v severozápadním, geomorfologickou situací nejlépe chráněném nároží hradu.

Na zmíněných historických plánech je na východě palác ukončen okrouhlou, nejspíše obytnou věží stejné šíře (tedy cca 14,5 m). Její datování ovšem představuje problém, kterého se lze na tomto místě pouze letmo dotknout. Problematice výskytu pozdně román-

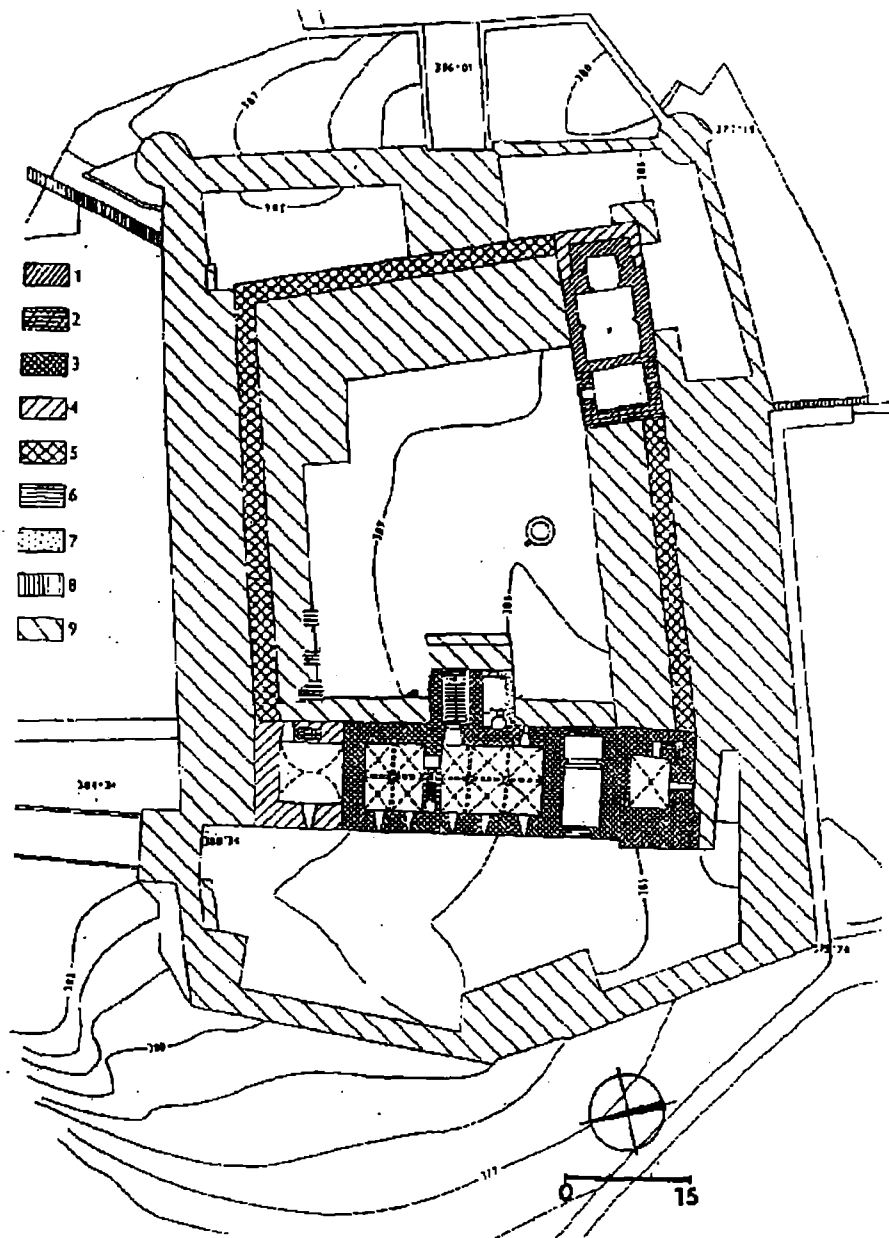

Obr. 4. Roudnice nad Labem. Situace hradu na plánu z druhé poloviny 17. století s vzkreslým detailním půdorysem paláce s velkou věží z roku 1590. Čárkovane vyznačen obrys dnešního zámku, gotického mostu přes Labe a uvažované barokní úpravy zástavby před zámkem. Kresba V. Durdík.

ských a okrouhlých obytných věží u nás byla před nedávnem věnována pozornost na jiném místě (Durdík–Bolina 1986; Durdík 1991; Durdík v tisku c). Na základě takto získaných poznatků se jako nejpravděpodobnější datace jeví doba vzniku paláce (i když nelze zcela vyloučit ani možnost vzniku v první polovině 13. století). Analogie dispozice Roudnice s lucemburským hradem Vianden, kterou navrhla M. Radová (1977, 68, 119) se nezdá být adekvátní. Na hradě Vianden sice nalézáme ve srostlici s palácem útvar okrouhlé kaple, ale tato situace je zde mladším výsledkem stavebního vývoje z průběhu první poloviny 13. století (např. Dunan 1950; citace).

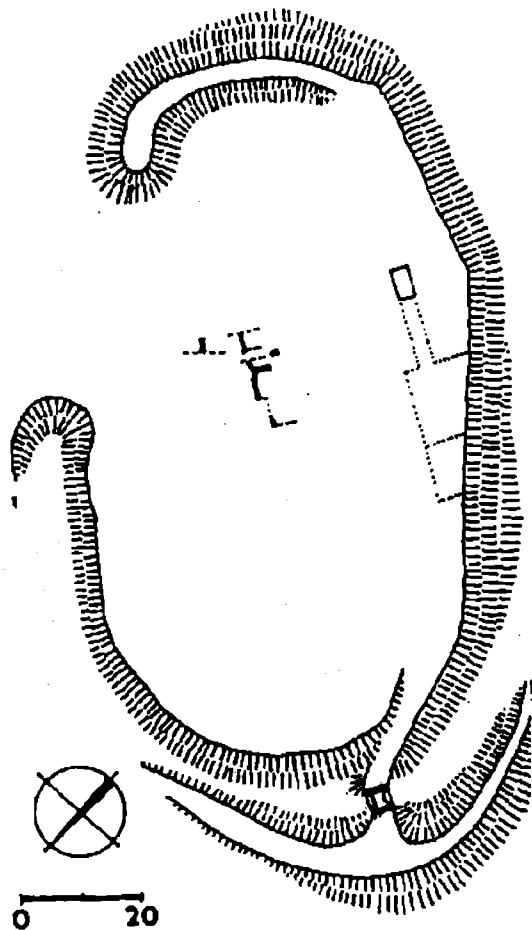
Druhým nejvýznamnějším hradem pražského biskupství ve 13. století a shodou okolností i hradem nejzachovalejším je Horšovský Týn (shrnutí problematiky Durdík–Krušinová 1986; Durdík 1994, 199–212; Durdík–Krušinová v tisku; obr. 5). Předchůdcem zdeňého hradu byl, jak ukázal archeologický výzkum L. Krušinové, opevněný biskupský dvorec. Jeho součástí představovala i v první polovině 13. století vzniklá jednodolní kaple s pra-

Obr. 5. Horšovský Týn. Půdorys přízemí hradu. 1 – zdivo starší kaple, 2 – její západní přístavba, 3 – první fáze stavby raně gotického hradu, 4 – druhá fáze stavby raně gotického hradu, 5 – třetí fáze stavby raně gotického hradu, 6 – mladší středověké zdivo, 7 – zdivo z 15. století, 8 – zdivo městských hradeb, 9 – současná zástavba. Podle T. Durdíka–L. Krušínové.

vouhlym závěrem, v další fázi rozšířená o západní, asi profánní přístavbu. Tato kaple byla zachována a použita při stavbě raněgotického hradu, jehož stavba se táhla do pokročilé druhé poloviny století. Protože funkci obvodového opevnění stále ještě plnilo dřevěné či dřevohlinité ohrazení staršího dvorce, mohla stavba hradu probíhat neobvyklým způsobem. V první fázi vystavěli volně stojící západní křídlo s jihozápadní čtverhrannou věží. Ve druhé fázi se pak k němu na severní straně přiložila další čtverhranná věž a analogickou

Obr. 6. Týn nad Vltavou. Půdorys hradu se zakresleným výzkumem J. Böhma. Kresba V. Durdík.

stavbu nastavěli i nad presbytář starší kaple. Teprve ve třetí fázi vymezi la hlavní hradba lichoběžný hradní areál a povstala zřejmě i dnes zaniklá věž v severovýchodním nároží. Původní kaple tak byla vetknuta do jihovýchodního nároží dispozice. Staré opevnění nadále plnilo funkci parkánu nového hradu. Pravidelná, lehce lichoběžná dispozice s nárožními čtverhrannými věžemi byla vybavena reprezentativní obytnou zástavbou. Hlavní palácové křídlo zaujalo západní stranu mezi oběma věžemi a další křídlo dle výsledků archeologického výzkumu existovalo na východní straně. Ostatní zástavbu doposud neznáme. Do parkánu se vcházelo nepochybně z náměstí přilehlého místa na východní straně. Poté musel příchozí, s největší pravděpodobností po jižní straně, obejít vnitřní hrad, aby mohl na jeho nádvoří vstoupit průjezdem v přízemí západního křídla. Toto křídlo i se sousedními věžemi si doposud velmi dobře uchovalo své původní raněgotické členění. Jeho přízemí se rozpadá do dvou výškových úrovní. V severní polozahloubené části obsahuje tři místnosti. Suterén severozápadní věže je zaklenut valeně a obě místnosti v paláci křížovými klenbami bez žeber do žebernými pasy vymezených polí na střední sloupy, přičemž severní tvoří čtyři, jižní šest travé. Výše položenou jižní část vyplňuje vstupní průjezd se třemi portály za sebou a přízemí jihozápadní věže. Původně mělo funkci tresoru přístupného pouze schodištěm v síle zdi z kaple nad ním. Rozdělení na dvě výškové úrovně přetrvává i v patře.

Obr. 7. Křivsoudov. Letecký snímek z roku 1928 zachycuje situaci těsně po zboření podstatné části zástavby v hradním areálu a přestavbě zbytku na sokolovnu. V prostoru fotbalového hřiště dobře viditelný průběh nádvořních stěn zbořených bočních křídel. Foto gen. Vicherek, repro J. Král.

Úpravu severozápadní věže neznáme. Vlastní palác obsahoval střední sál zaklenutý dvěma poli křížových kleneb a z nádvořní strany osvětlovaný velkými hrotitými okny. Na severu s ním sousedila křížovou klenbou zaklenutá a krbem vytápěná komnata a na jihu výše položená, dvěma poli křížových kleneb zaklenutá předsíň před kaplí. Tribunová kaple v patře jihozápadní věže náleží k nejnáročnějším prostorám české rané gotiky (k hradním kaplím Durdík–Bolina 1991; Durdík 1995b). Komplikovaný prostor byl do hmoty věže vkomponován tak, že se navenek prakticky neprojevoval. Spodní úroveň stěn člení sedilie a prolamuje hlavní vstupní portál a portál na schodiště v síle zdi na tribunu. Jednolodní prostor kaple byl pomocí dvou sloupů a složitého klenebního obrazce převeden do trojlodního závěru osvětlovaného třemi hrotitými okny. Zrcadlově obrácený obrazec klenby východní části lodi byl použit i v její západní části, kde byl při současných památkových úpravách obnoven. Kaple vykazuje mimořádně pestrý rejstřík kvalitních architektonických článků, svědčících o jejím dokončení nejspíše v 60. letech 13. století. Spojení jednotlivých úrovní a prostor paláce bylo řešeno pomocí značně komplikovaného systému početných schodišť v síle zdi.

Horšovský Týn typologicky náleží mezi kastely středoevropského typu (např. Durdík 1994). Fakt, že biskup zvolil tento královský typ spolu s pravidelným půdorysem současně vzniklého města názorně dokládá nepochybný prestižní charakter tohoto založení a názorně ilustruje možnosti i ambice druhého nejvyššího feudála v zemi. Typ hradu i řešení jeho paláce odpovídají i zjištění, že špičková biskupská hradní architektura zapadala do kontextu královské hradní produkce.

Horšovský Týn je posledním sídlem v državě pražského biskupství, kde lze dnes jednoznačně rozeznat zděné konstrukce nepochybně datovatelné do 13. století. V ostatních

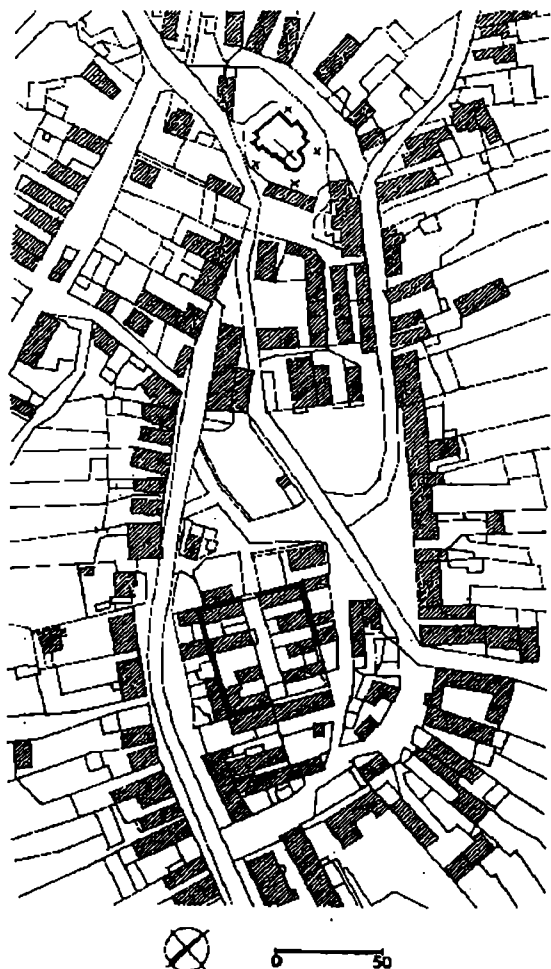
centrech biskupských držav v Čechách jsou pro tuto dobu doložena sídla s možnou zděnou zástavbou, o jejíž konkrétní podobě však doposud víme velmi málo (jako ukázkou uvádíme Týn nad Vltavou – obr. 6). To vyplývá jak z obecně špatného stavu dochování, tak z nedostatečného dosavadního výzkumu. Nicméně jak je z písemných pramenů, tak dostupných informací zjevné, povětšinou se nejednalo o regulérní hrady, ale o objekty klasifikovatelné jako dvůr, dvorec či kurie. Existence lokalit této kvalitativní úrovně nejspíše provází organisační statků pražského biskupství minimálně od 11. století (k jednotlivým lokalitám podrobněji Durdík–Bolina v tisku a). Je pozoruhodné, že odklon od tohoto stavu nenastal ani za známého konfliktu Přemysla Otakara I. s biskupem Ondřejem (nebo i po něm). Zděné hrady tak vlastně až do konce 13. století představují v rámci državy pražského biskupství výjimečné objekty. Šlo vždy o prestižní, ojedinělé stavební podniky, které měly nepochybně demonstrovat sociální postavení a možnosti stavebníka. Tak biskupský dům na Pražském hradě představoval v 11. století první zděnou obytnou budovu, ve 12. století Roudnice byla prvním českým nezeměpanským hradem v plném smyslu toho slova a ve 13. století Horšovský Týn náležel k jednomu z vrcholů soudobé české hradní architektury (k české hradní architektuře 13. století např. Durdík 1978; 1979; 1983; 1984; 1988; 1990; 1995a; Durdík–Bolina v tisku c).

Teprve 14. století znamenalo přelom v požadavcích na kvalitu jednotlivých center biskupských držav. Tehdy dochází jak k přikupování již stojících hradů od jiných vlastníků, tak především k četným novostavbám. V této souvislosti je nutno připomenout, že mnohé objekty se pohybují okolo nejasné kvalitativní hranice mezi hradem a tvrzí. Ovšem ani poznání biskupských staveb 14. století doposud zdaleka nedosahuje potřebné hloubky.

Na samém počátku 14. století věnovali pražští biskupové značnou pozornost své državě na rozhraní Podblanicka a Českomoravské vrchoviny. Roku 1307 zde koupili hrady Herálec a Křivsoudov. Zatímco o prvním nevíme prakticky nic, je v případě Křivsoudova možná alespoň základní charakteristika (Durdík–Bolina 1987). Původní hrad, který zde nejspíše ve třetí čtvrti 13. století založili páni z Říčan, se dočkal radikální a velkorysé přestavby. Stal se tak rozsáhlou čtverhrannou dispozicí s mohutným okružním příkopem a mimořádně masivním valem před ním (obr. 7). Z vlastní zástavby se dochovala nejspíše pouze obvodová, relativně slabá zeď. Před zbořením v roce 1928 byl do podoby barokní sýpky přestavěný objekt tvořen třemi křídly. Nelze vyloučit, že by toto řešení mohlo navazovat na původní situaci.

Pravidelnou, téměř čtvercovou podobu měl i nedaleký hrad v Trhovém Štěpánově (Bolina – Durdík 1984; obr. 8). Šlo o část původního obdarování pražského biskupství, za biskupa Tobiáše z Bechyně (1278–1295) zde však byl ještě opevněván kostel. Prvá nesporná zmínka o hradu pochází až z roku 1379 (Emler 1870, 38), kdy hrad již nejspíše delší dobu existoval. V rámci městečka byl situován poměrně neobvykle – vyplňoval v nevyřazené poloze polovinu jeho náměstí. Dosud se z něj dochovala podstatná část obvodové hradby, oproti Křivsoudovu výrazně silnější. To však nejspíše vyplývá z nesrovnatelně méně z hlediska obrany výhodné polohy. Podobu vnitřní zástavby doposud neznáme a nevíme též, zda měl hrad věže. Průběh obvodové hradby v konstantní šíři spíše napovídá, že by se mohlo jednat o hrad bezvěžový. Volba pravidelné čtverhranné podoby byla zde i v Křivsoudově záměrná a nevynucená terénní situací či urbanistickými souvislostmi.

Na počátku 14. století se výrazných úprav dočkal i pražský Biskupský dvůr (Durdík–Bolina v tisku b). Biskup Jan z Dražic před stávající prostý vstup v západní hradbě nechal přistavět přibližně čtvercový příhrádek. V jeho severozápadním nároží na trase původního přístupu byla situována nová, doposud dochovaná věžová brána (obr. 9). Kromě zlepšení estetického dojmu ze vstupní strany i posílení obranyschopnosti tato stavební aktivita nejspíše vypovídá o stísněných poměrech ve vlastním vnitřním areálu, z něhož bylo nutno vytlačit alespoň některé provozní funkce. Nový příhrádek na jižní straně (směrem do Mostecké ulice) obsahoval mohutnou sýpku a na jižní straně malý domek (dodnes zjištělný ve sklepech domu č.p. 52).

Obr. 8. Trhový Štěpánov. Současná situace městečka se zbytky hradu. Kresba J. Vojtkovský.

Kdy vznikl hrad Hřídělk (např. Gabriel 1979), poprvé připomínaný k roku 1334 (RBM IV, 34) není známo, stejně jako nevíme, zda jeho zakladatelem byl přímo biskup. Výsledky drobné sondáže F. Gabriela napovídají, že se tak mohlo stát nejspíše okolo přelomu 13. a 14. století. Šlo malý skalní hrad na výrazném pískovcovém suku (k charakteristice hradů na pískovci Gabriel 1989). Přístup na vrcholovou plošinu umožňovalo schodiště v chodbičce vytesané do skalního bloku. Obvodovou fortifikaci tvořila masivní hradba, slabší zdíva, která jsou zde dnes patrná, jsou nejspíše pozůstatkem novověkého hostince. Při úvahách o typologické klasifikaci se nejpravděpodobnějším jeví předpoklad, že hrad vycházel z typu s plášťovou zdí, obohaceného o charakteristické řešení vstupu skalních hradů.

Roku 1331 získalo biskupství hrad Herštejn (Procházka 1989). Ten vznikl již před rokem 1266 a měl stúsněné jádro se dvěma bergfrity, mezi nimiž zřejmě stával palác (obr. 10). Chronologie výstavby jednotlivých částí dispozice je díky malému rozsahu dochovaných konstrukcí doposud bez výzkumu nejasná. Stavělo se zde ještě za arcibiskupa Jana z Jenštejna (1379–1396), kdy bylo prostavěno 500 kop grošů. Herštejn nejspíše plnil funkci opěrného strategického bodu v rámci horšovskotýnské domény.

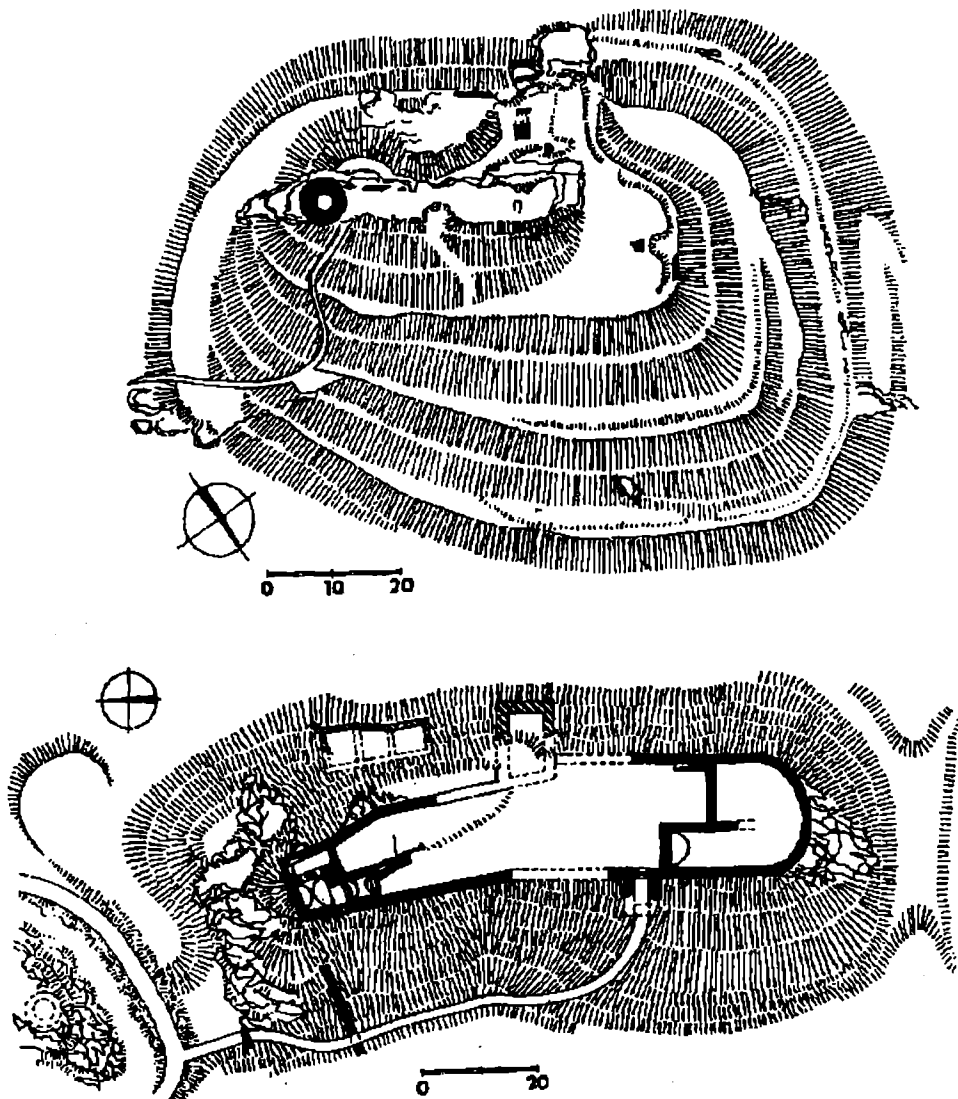
Roku 1335 biskup koupil Jan z Dražic od pánů z Bergova severočeský Kyšperk (Supí horu, např. Sedláček 1936b, 334–338; Menclová 1 1976, 390–391, 322). Poměrně

Obr. 9. Biskupský dvůr na Malé Straně. Vstupní věžová brána z přestavby Jana IV. z Dražic z rytiny Jana Hellicha z roku 1844.

rozsáhlý hrad, který byl nejspíše založen z iniciativy Jana Lucemburského (Durdík v tisku d), patrně blokové dispozice (obr. 10) nejspíše díky svým kvalitám nevyžadoval výraznější stavební zásah. Jak dokazují nalezené pozůstatky významných honosných kachlových kamen mimořádné výtvarné úrovně (Kaiser 1979; Smetánka 1983) se v této době (ovšem na základě dosavadních, zcela nedostatečných vědomostí soudě) zásahy nového majitele omezily spíše na úpravu interierů.

Významnou epochu pro české biskupské hrady představovala doba prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic (1343–1364). Za něj pražské arcibiskupství získalo polovinu hradu v Rožmitále pod Třemšínem (Sedláček 1936 a, 194), ale především byla většina jeho objektů zvelebona vlastní stavební činností. Kronikář Beneš Krabice z Veitmile dokonce poněkud nadneseně napsal, že Arnošt dal obnovit všechny arcibiskupské hrady. O této nepochybně rozsáhlé stavební činnosti však v celku víme velmi málo. Při přestavbě hradu v Roudnici vznikla nová věž s kaplí. Z písemných pramenů známe i stavební aktivitu v pražském Biskupském dvoře. V průběhu 14. století zde byl starý palác zvýšen o jedno patro, kde byla též situována nová kaple. K hradbě byly přistavěny další, spíše drobnější objekty. Palác byl směrem k západu prodloužen o přístavek, který se dotýkal v severní polovině svého západního líce severního úseku hradby z 13. století (Tomek II 1892, 114

Obr. 10. Nahoře: Starý Herštejn, půdorys hradu dle Z. Procházky, dole Kyšperk (Supl hora), půdorys hradu dle D. Menclové. Černé zdivo z počátku 14. století, šrafované z přestavby Jana z Jenštejna. Kresba V. Durdík.

a zachycení Biskupského dvora na tzv. Vratislavském dřevořezu z roku 1562). Realitní chronologie všech těchto úprav, z nichž nepochybně značná část spadá až do doby Jana z Jenštejna není dostatečně známa. Úpravy Arnošta z Pardubic dokládá i nález dlaždic s jeho erbem (Varhaník–Zavřel 1994).

V ostatních případech se nejspíše jednalo o nahrazení starších objektů charakteru dvorce novými, většinou klasifikovatelnými spíše jako tvrz nebo objekt na kvalitativní hranici mezi hradem a tvrzí [Příbram (Glosová 1977), Rokycany (Anderle–Karel–Švábek 1994), Chýnov, Žerčíněves – k těmto otázkám Chotěbor v tisku].

Poslední významné období, které přineslo velmi kvalitní stavební aktivitu, představuje doba arcibiskupa Jana z Jenštejna (1379–1400), který byl z počátku blízkým přítelem

Obr. 11. Helfenburk (Hrádek) u Ústěka. Hlavní brána vnějšího hradebního okruhu z přestavby Jana z Jenštejna v pohledu zevnitř. Foto T. Durdík.

a poté jedním z hlavních odpůrců krále Václava IV. Kromě pokračování již zmíněných úprav pražského Biskupského dvora jsou s jeho jménem spojeny především významné přestavby dvou hradů.

Prvým je již zmíněný Kyšperk (obr. 10). Arcibiskup zde prostavěl „dobrých 1500 kop“ a tato jeho stavební činnost byla sledována tak významnou, že o ní informuje i nápis pod Janovou parléfovskou bustou v triforiu Katedrály sv. Víta na Pražském hradě, dle nějž: „reedificavit castrum Keiersperg cum sacrario – in dicto castro fundavit turrim fortem – magnis in muris“ (přepis dle D. Menclové 1976 1, 391). O podobě ani situování zmíněné kaple nemáme doposud žádné vědomosti. Z uvedené nové velké věže však doposud na rozhraní předního a zadního hradu stojí zhruba polovina. Šlo o rozměrný (10×15 m) obdélný plochostropý minimálně pětipodlažní donjon.

Podstatně lépe jsme informováni o podobě druhého hradu – Helfenburku neboli Hrádku u Ústěka (k jeho stavebnímu vývoji Gabriel–Smetana 1994). Ten pro arcibiskupství zakoupil již Jan Očko z Vlašimi roku 1375. Ke stavební činnosti zde však došlo až za jeho nástupce Jana z Jenštejna, který zde prostavěl minimálně 500 kop grošů a po roztržce s králem zde strávil i část svého života.

Původní hrad tvořil dlouhou lichoběžnou disposici využívající skalních bloků se značným podílem dřevěných konstrukcí. Při patě bloků, na nichž stály obytné budovy, bývalo úzké nádvoří uzavřené dlouhou, nejspíše hospodářskou budovou. Do ní byl v blízkosti brány vklíněn další skalní blok, na jehož koruně zjistil F. Gabriel pozůstatky kaple.

Jan z Jenštejna nejspíše vystavěl či přestavěl lichoběžnou palácovou budovu v jádře. Jeho hlavním dílem je však unikátně dochovaný okruh vnějšího opevnění na čelní straně s vetknutou čtverhrannou obytnou věží nad novým šíjovým příkopem. Intaktně se doposud dochovaly jeho ochozy se stínkami opatřenými střelnými. Čelní frontu prolamovaly dvě brány – hlavní s brankou pro pěší a vedlejší v blízkosti nároží, která umožňovala vstup do parkánu. Všechny měly v Čechách méně běžnou kolébkovou konstrukci padacího mos-

tu (obr. 11). Donjon s posledním patrem vyloženým na římse byl s jádrem spojoval můstek, který se roku 1395 pod Janem z Jenštejna prolomil. Dobrá arcibiskupova fyzická kondice mu umožnila vyšvihnout se zpět. Celá pečlivě zaznamenaná událost poskytuje terminus ante quem pro stavbu vnějšího hradebního okruhu. I když přes vynikající výsledky výzkumů F. Gabriela zůstáváme ještě poznání hradu leccos dlužni, není pochyb o tom, že v kontextu soudobé české hradní architektury patřil mezi kvalitní objekty.

Čtrnácté století je tedy možno charakterisovat jako dobu, v níž v níž naprostá většina objektů pražského biskupství (arcibiskupství) získává charakter regulérního hradu ev. tvrze. To, co v předcházejícím období charakterisovalo pouze špičkové, prestižní stavby se tak stává charakteristickým rysem celé produkce. Pražské biskupství (arcibiskupství) se tak podobou svých profánních staveb postavilo po bok ostatním soudobým velkým feudálům, přičemž exklusivní charakter předních staveb, typický pro předcházející období, zůstal zachován.

Drastický výbuch husitských válek, který znamenal zlom ve vývoji české hradní architektury (např. Durdík 1995 a; Durdík – Bolina v tisku c), se stal osudným i pro hrady pražského arcibiskupství. Církevní statky se staly prvořadým cílem útoků obou stran již na samém počátku. Majetek arcibiskupství byl záhy rozchvácen a jeho hrady pak v rukách šlechtických držitelů sdílely osudy této kategorie hradní architektury. Pokusy o revindikaci byly poté až do konce středověku prakticky neúspěšné, takže husitské války je možno zároveň chápat jako závěr kapitoly vývoje české hradní architektury, nadepsané „hrady pražského biskupství (arcibiskupství)“.

Literatura

- ANDERLE, J.–KAREL, T.–ŠVÁBEK, V., 1994: Městský hrad v Rokycanech – Stadtbürg in Rokycany. AH 19, 71–77.
- BOLINA, P.–DURDÍK, T., 1984: Povrchový průzkum hradu v Trhovém Štěpánově – Surface survey of the bishops castle at Trhový Štěpánov. SVPP 25, 105–118.
- ČÁREK, J. 1947: Románská Praha. Praha.
- DUNAN, M. E., 1950: Les Chateaux–forts du comté de Luxembourg et les progres dans leur défense sous Jean l'Aveugle 1309–1346. Luxembourg.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., 1986: Několik poznámek k dispozici olomouckého hradu – Einige Bemerkungen zur Disposition der Burg in Olomouc. AH 11, 95–101.
- DURDÍK, T.–KRUŠINOVÁ, L., 1986: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně – Zu den Anfängen und der mittelalterlichen Baugestalt der Burg in Horšovský Týn. AH 11, 127–142.
- DURDÍK, T., 1978: Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století – Entwicklungsskizze böhmischer Burgen aus dem 12.–13. Jahrhundert. AH 3, 41–52.
- DURDÍK, T., 1979: Vývoj hradů 13. století v Čechách. Folia historica bohémica 1, 177–191.
- DURDÍK, T., 1983: A XIII. századi cseh várak tipológiának és fejlődéstörténeték rövid vázlata – Kurze Übersicht der Typologie und der Entwicklung tschechischer Burgen im 13. Jahrhundert. Műemlekvédelem 27, 242–254.
- DURDÍK, T., 1984: České hrady. Praha.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., 1987: Povrchový průzkum hradu Křivsoudova – Surface survey of the castle at Křivsoudov. SVPP 28, 139–157.
- DURDÍK, T., 1988: Die Entwicklung der böhmischen Burgen im 13. Jahrhundert. Steine sprechen 86 (XXVII/2), 22–29.
- DURDÍK, T., 1990: Adelsburgen im Rahmen des böhmischen Burgenbaus im 13. Jahrhundert. Castrum Bene 1989, 247–262.
- DURDÍK, T., 1991: Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky – Baugestalt der Südecke der Burg Lichnice im Zusammenhang mit ihren Anfängen. CB 2, 53–64.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., 1991: Kaple vrcholné středověkých hradů – Kapellen hochmittelalterlichen Burgen. CB 2, 9–22.
- DURDÍK, T., 1994 a: Castles belonging to the Knight Hospitallers of St. John of Jerusalem in Bohemia. IBI Bulletin 48, 79–84.
- DURDÍK, T., 1994 b: Anfänge der hochmittelalterlichen Burgen in Böhmen. Chateau Gaillard XVI, 143–153.

- DURDÍK, T., 1994 c: *Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa*. Böhlau. Wien–Köln–Weimar.
- DURDÍK, T., 1995 a: *Encyklopedie českých hradů*. Praha.
- DURDÍK, T., 1995 b: *Die Kapellen der böhmischen hochmittelalterlichen Burgen*. In: *Burg- und Schloßkapellen. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften*. Marksburg / Braubach, 21–30.
- DURDÍK, T., v tisku a: *Burgen des mitteleuropäischen Kastelltyps*. In: *Forschungen zu Burgen und Schlösser*, München–Berlin.
- DURDÍK, T., v tisku b: *Die Steinburgen Böhmens bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. *Castrum Bene* 4.
- DURDÍK, T., v tisku c: *Wohntürme böhmischer Burgen*. *Burgenforschung aus Sachsen*.
- DURDÍK, T., v tisku d: *Česká hradní architektura doby Jana Lucemburského*. In: *Umění doby Jana Lucemburského*. Praha.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., v tisku a: *Böhmische bischöfliche Burgen bis zu den Hussitenkriegen*. *Castrum Bene* 3.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., v tisku b: *Der Bischofshof in der Prager Unterburg*. *Castrum Bene* 3.
- DURDÍK, T.–BOLINA, P., v tisku c: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha.
- DURDÍK, T.–KRUŠINOVÁ, L., v tisku: *Die Bischofsburg in Horšovský Týn (Bischofsteinitz)*. *Castrum Bene* 3.
- DVOŘÁK, M.–MATĚJKA, B., 1907: *Soupis oamátek historických a uměleckých v politickém okrese Roudnickém. Díl II. Zámek roudnický*. Praha.
- EMLER, J., 1870: *Něco o bernictví českém v dobách starších*. PA VIII 20–38.
- GABRIEL, F., 1979: *Nejstarší osídlení hrádku Hřídelsku*. *Litoměřicko* 15, 53–64.
- GABRIEL, F., 1989: *K problematice opevněných sídel na pískovci – Zur Problematik befestigter Wohnsitze auf Sandstein*. CB 1, 125–138.
- GABRIEL, F.–SMETANA, J., 1994: *Stavební vývoj hradu Helfenburka – Bauentwicklung der Burg Helfenburg*. AH 19, 51–64.
- GLOSOVÁ, M., 1977: *Přibramská tvrz – stavebně historický průzkum – Die Feste in Přibram – eine bauhistorische Erkundung*. AH 2, 179–188.
- HEROUT, J., 1975: *Naše stavební památky*. Praha.
- HLAVSA, V.–VANČURA, J., 1983: *Malá Strana – Menší město Pražské*. Praha.
- BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–CHOTĚBOR, P.–ŽEGKLITZ, J., 1986: *Bývalý biskupův dům na Pražském hradě – Das ehemalige Bischofshaus auf der Prager Burg*. AH 11, 124–140.
- CHOTĚBOR, P., v tisku: *Böhmische bischöfliche Festen*. *Castrum Bene* 3.
- KAISER, V., 1979: *Gotické kachle z hradu Kyšperka. Ústecký sborník historický*, 45–59.
- MENCLOVÁ, D., 1976: *České hrady 1, 2. 2. vydání*. Praha.
- MERHAUTOVÁ, A., 1971: *Raněstředověká architektura v Čechách*. Praha.
- PROCHÁZKA, Z., 1989: *Starý Herštejn ve světle povrchového průzkumu – Die Burg Starý Herštejn im Lichte der Oberflächenuntersuchung*. CB 1, 215–228.
- RADOVÁ, M., 1977: *Románské stavitelství*. Praha.
- RBM IV: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, IV. Ed. Praeae 1.
- SEDLÁČEK, A., 1936 a: *Hrady, zámky a tvrze království českého 11. 2. vydání*. Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1936 b: *Hrady, zámky a tvrze království českého 14. 2. vydání*. Praha.
- RICHTER, V., 1932: *Maltézský kostel P. Marie na Malé Straně v Praze ve středověku*. PA n. ř. II, 40.
- SMETÁNKA, Z., 1983: *K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách*. AH 8, 145–154.
- TOMEK, V. V., 1892: *Dějepis města Prahy I, II*. Praha.
- VARHANÍK, J.–ZAVŘEL, J., 1994: *Nové nálezy v areálu bývalého biskupského dvora na Malé Straně v Praze – Neue Funde auf dem Gelände des Ehemaligen Bischofshofes in der Kleinseite in Prag*. ZPP LIV, 151–153.

Zusammenfassung

Die Burgen des Prager Bistums (Erzbistums)

Die bisherige Forschung hat den bischöflichen (erzbischoflichen) Burgen sehr kleine Aufmerksamkeit gewidmet. Man kann sagen, daß diese Burgen nur ein kleinstes Kapitel der erforschten Burgen vorstellen.

Es ist klein Zweifel, daß der älteste Bischofssitz, von dem schon im Jahr 935 ein Beleg ist, auf der Prager Burg war. Er handelte sich um ein schön erbautes Objekt, das ein erstrangiger Bau der zeitgenössischen Architektur dargestellt hat. Dieser Bau hatte keine Befestigung, weil er zur inneren Bebauung gehörte.

Der Ausbau des Bischofshofs auf der Kleinseite war sehr wahrscheinlich mit den Emantipationsbemühungen des Bischofs verbunden um den Einfluß der landersschaftlichen Macht zu verhindern. Es handelte sich um ein Zweiteiliges, viereckiges und befestigtes Objekt mit einer Dominante des Palastes und mit dem südlichen Hof, auf den weitere Bauten und eine Kapelle sich befanden. Der bedeutendste

bischöfliche Sitz außerhalb Prag im 12. Jahrhundert war Roudnice mit einem Palast, der mit den Rundtürmen und einem Donjon befestigt wurde. Die zweite sehr bedeutende Burg des Prager Bistums im 13. Jahrhundert ist in Horšovský Týn. Diese Burg gehört zu den gut erhaltenen Burgen und stellt den Typ des mitteleuropäischen Kastels vor. Die Burg in Horšovský Týn war der letzte Sitz der Prager Bischöfe, wo man doch heute die Bauteile aus dem 13. Jahrhundert verfolgen kann. Andere Objekte hatten den Charakter eines Hofes oder einer Kurie. Wahrscheinlich schon vom 11. Jahrhundert existierten ähnliche Objekte auf den bischöflichen Gütern. Die Steinburgen gehörten auf dem Besitzum der Prager Bischöfe bis zum 13. Jahrhundert zur Ausnahme. Es handelte sich um die Prestigebauten, die die soziale Stellung der Bischöfe zeigen sollten. So das Bischofshaus auf der Prager Burg hat im 11. Jahrhundert den ersten gemauerten Wohnbau vorgestellt. Die Burg in Roudnice aus dem 12. Jahrhundert war die erste nicht landherrschaftliche Burg und die Burg in Horšovský Týn aus dem 13. Jahrhundert gehörte zum Gipfel der zeitgenössischen Burgarchitektur in Böhmen. Erst dar 14. Jahrhundert bedeutete einen Umbruch im Ausbau der bischöflichen Besitztümer. Damals wurden schon stehende Burgen gekauft (z. B. Křivsoudov, Herstein, Kyšperk, Rožmitál unter Těmšín) und neue Burgen gebaut (z. B. Oltářík, Trhový Štěpánov). Einige Burgen wurden umgebaut (Křivsoudov), oder renoviert (z. B. Prager Bischofshof, Roudnice). Zur Zeit Bischofs Jan von Jenštejn wurde die Burg Kyšperk umgebaut und die Burg Halfenburg bei Ústěk grundsätzlich umgebaut und verbreitet. Das 14. Jahrhundert kann man als die Zeit in der die meisten Burgen des Prager Bistums (Erzbistum) eine Form der regulären Burg bekamen, charakterisieren. Prager Bistum (Erzbistum) hat sich mit diesen Bauten zu den anderen zeitgenössischen Feudalherren gestellt. Die Hussitenkriege bedeuteten eine Umbruch in der böhmischen Burgarchitektur und waren auch verhängnisvoll für die Burgen des Prager Erzbistums.

Abbildungen:

1. Burgen, Festen und andere Zentrallokalitäten des Prager Bistums (Erzbistums). 1 – Běchary, 2 – Bechyně, 3 – Bischofshaus auf der Prager Burg, 4 – Bischofshof auf der Kleinseite in Prag, 5 – Červená Řečice, 6 – Český Brod, 7 – Helfenbur bei Ústěk, 8 – Herálec, 9 – Starý Herštejn, 10 – Horšovský Týn, 11 – Hřídelík, 12 – Chýnov, 13 – Kojetín, 14 – Křivsoudov, 15 – Kyšperk, 16 – Píbram, 17 – Rokycany, 18 – Roudnice, 19 – Rožmitál, 20 – Rychnov, 21 – Trhový Štěpánov, 22 – Týn an der Moldau, 23 – Výskytná, 24 – Žerčíněves.
2. Der Bischofshof auf der Kleinseite in Prag. Reste des romanischen Palastes, die beim Ausbau des Finanzministeriums entdeckt wurden.
3. Der Bischofshof auf der Kleinseite in Prag. Dokumentation der bisher festgestellten mittelalterlichen Bauresten. 1 – romanische Mauern (Bischofshof und erhaltener Südturm der Judita-Brücke), 2 – Verlauf der Judita-Brücke, 3 – vorausgesetzter Nordturm der Judita-Brücke, 4 – Verlauf der Befestigung der kleineren Pragerstadt, 5 – Turmtor aus der Zeit des Umbaus Jan von Dražice, 6 – gotische Mauern, die durch bau-historische Untersuchung festgestellt wurden.
4. Roudnice an der Elbe. Die Burgsituation aus der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Der Grundriß des Palastes und des großen Turmes aus dem Jahr 1500 werden zugezeichnet. Umriß der heutigen Burg, der gotischen Brücke über die Elbe und der Barockbauten vor dem Schloß sind strichartig.
5. Horšovský Týn, Grundriß des Erdgeschosses der Burg. 1 – Mauern der älteren Kapelle, 2 – ihr westlicher Zubau, 3 – erste Phase der frühgotischen Burg, 4 – zweite Phase der frühgotischen Burg, 5 – dritte Phase der frühgotischen Burg, 6 – jüngere mittelalterliche Mauern, 7 – Mauern aus dem 15. Jh., 8 – Mauer der Stadtbefestigung, 9 – zeitgenössische Bebauung.
6. Týn an der Moldau. Grundriß der Burg mit der eingezeichneten Forschung J. Böhm.
7. Křivsoudov. Flugaufnahme aus den Jahr 1920 zeigt die Situation nach dem Niederreißen der Bebauung im Burgareal. Im Areal des Fußballplatzes sind die Mauern der Seitenflügel noch sichtbar.
8. Trhový Štěpánov. Heutige Situation der Stadt mit den Resten der Burg.
9. Bischofshof auf der Kleinseite in Prag. Eingangsturm aus dem Umbau des Jan IV. von Dražice auf dem Kupferstich von Jan Hellich aus dem Jahr 1844.
10. Oben: Starý Herštejn. Grundriß der Burg nach Z. Procházka. Unten: Kyšperk. Grundriß der Burg nach D. Menclová. Schwarz – Mauer aus dem Anfang des 14. Jhs., schraffiert – Umbauten Jan von Jenštejn.
11. Helfenburg (Hausberg) bei Ústěk. Das Haupttor der Außenbefestigung. Umbau des Jan von Jenštejn. Ansicht von Innen.